

ДО ПИТАННЯ РОЗШИРЕННЯ КОЛА ОБ'ЄКТІВ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ОБМЕЖЕННЯМ ОСОБИСТОЇ СВОБОДИ ПІД ЧАС НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ У ПРИМУСОВОМУ ПОРЯДКУ

РИБАЛКА Наталія Олегівна - доктор юридичних наук проректор з навчальної роботи Національної академії прокуратури України

Стаття розглядає шляхи удосконалення прокурорського нагляду за дотриманням законів при виконанні судових рішень, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Пропонується розширити коло об'єктів прокурорського нагляду за обмеженнями особистої свободи при наданні психіатричної допомоги в примусовому порядку.

Ключові слова: прокуратура; прокурорський нагляд; обмеження особистої свободи; психіатричні заклади; психіатрична допомога; примусові заходи медичного характеру.

Постановка проблеми

Проблематика захисту прав осіб, які отримують психіатричну допомогу у примусовому порядку, особливо актуальна в контексті оновлення законодавства про діяльність прокуратури. Нові формулювання мети і завдань діяльності прокуратури дають підстави переглянути нормативні та методичні засади здійснення прокурорського нагляду за дотриманням законів у цій сфері, що є важливим фактором виявлення та усунення зловживань у процесі надання психіатричної допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Реалізація прав психічнохворих пацієнтів розглядалася у працях Н.Б. Болотіної, В.О. Галай, А.В. Датія, О.В. Корнієнко, Н.І. Полежаєвої, І.Я. Сенюти, С.Г. Стецен-

ка, Р.О. Стефанчука та ін. Питання реалізації та захисту прав людини у сфері надання психіатричної допомоги у примусовому порядку розкривали Н. Г. Бурлакова, О.С. Погребняк, А. М. Соколюк, М. М. Ясинок та ін. Проблемами застосування примусових заходів психічного характеру та нагляду за дотриманням законності у цій сфері в контексті кримінально-процесуального законодавства займалися П. А. Колмаков, Є.В. Міщенко, В. В. Смирнова-Бартенєва, С.Л. Шаренко та ін.

Загальна методика організації прокурорського нагляду за дотриманням законів при застосуванні примусових заходів медичного характеру та проведенні стаціонарної судово-психіатричної експертизи особам, які тримаються під вартою, розроблена авторським колективом у складі: В.А. Горан, О.О. Карпенко, В.Д. Гураль, В.І. Руденко, В.Г. Неділько, К.Є. Назарчук. Окремі питання реалізації прокуратурою цього завдання також розкривалися Р.М. Білоконем, А.М. Меденцевим, Р.О. Семешком, П.В. Шумським, В.І. Чечерським та ін.

Водночас слід відзначити, що конкретної специфіки прокурорських перевірок за дотриманням законів при застосуванні примусових заходів медичного характеру, а також інших заходів психіатричного лікування, що здійснюється у примусовому порядку, зазначені праці здебільшого не зачіпають. Розроблені Генеральною прокуратурою України та Національною академією прокуратури України методичні рекоменда-

ції з цієї проблематики [1] розкривають переважно організаційний аспект такої діяльності та заслуговують оновлення за рахунок опису поширених порушень прав психічнохворих пацієнтів, надання їм медичного догляду та лікування, матеріального та іншого забезпечення психіатричних закладів. Певну користь у реалізації цієї функції прокуратури може принести впровадження аналогічних розробок Національного превентивного механізму, що забезпечується Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, проте ці дослідження потрібно адаптувати до специфіки організації діяльності та повноважень прокуратури.

Метою статті є пошук шляхів удосконалення захисту прав людини прокуратурою під час здійснення нагляду за додержанням законів при обмеженні особистої свободи під час надання психіатричної допомоги у примусовому порядку за рахунок розширення кола об'єктів такого нагляду.

Виклад основного матеріалу дослідження

Наказ Генерального прокурора України № 7гн від 12 квітня 2013 року «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» до числа об'єктів цього виду нагляду відносить психіатричні лікарні при застосуванні судом примусових заходів медичного характеру та заклади для проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи, спеціальні палати територіальних закладів, у яких проходять стаціонарне лікування взяті під варту особи [2]. Це нова редакція, ухвалена у 2105 році, п. 3 зазначеного наказу, попередня містила такі об'єкти: Українська психіатрична лікарня з суворим наглядом, відділення психіатричних лікарень із звичайним і посиленням наглядом при застосуванні судом примусових заходів медичного характеру та заклади для проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи особам, які тримаються під вартою, спеціальні палати протиту-

беркульозних та територіальних закладів, у яких проходять стаціонарне лікування взяті під варту особи.

Тобто Генеральною прокуратурою України у 2105 році розширено коло осіб, які матимуть змогу реалізувати свої права щодо примусового психіатричного лікування завдяки цьому виду нагляду органів прокуратури.

Ознаки підпадання закладів охорони здоров'я психіатричного профілю під прокурорський нагляд, згідно з поточною редакцією зазначеного наказу наступні:

- 1) статус психіатричної лікарні при умові застосування у цьому закладі охорони здоров'я призначених судом примусових заходів медичного характеру;
- 2) статус закладу охорони здоров'я, у якому провадиться стаціонарна судово-психіатрична експертиза;
- 3) статус спеціальної палати територіального закладу охорони здоров'я, у якій проходять стаціонарне лікування взяті під варту особи.

Крім буквально наведених на підставі наказу Генеральної прокуратури, відмітимо ознаку стаціонарного лікування (експертного обстеження), яка впливає із тексту другої та третьої наведених ознак та змісту примусових заходів медичного характеру.

На наш погляд, ці ознаки звужують предмет прокурорського нагляду у цій сфері, а отже обмежують коло осіб, які одержують примусове психіатричне лікування та права яких здатна захистити прокуратура під час здійснення нагляду.

Проведемо мовний аналіз цього виду прокурорського нагляду. Четверта функція прокуратури відповідно до Закону України «Про прокуратуру» називається: нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [3].

Виходячи із важливості з позицій концептуального бачення нами шляхів удосконалення прокурорського нагляду щодо обмеження особистої свободи, принагідно коротко зазначимо, що формулювання про «обмеження особистої свободи громадян»

також обмежує можливості здійснення прокурорського нагляду. Адже в сучасних умовах глобалізації, євроінтеграції, обмеження особистої свободи в Україні здійснюється, зокрема, і щодо осіб, які не належать до громадян України, тобто іноземців чи осіб без громадянства. Частково це питання вирішує згаданий наказ №7гн Генерального прокурора України, який до кола об'єктів контролю відносить пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні; пункти тимчасового тримання та спеціально обладнані приміщення, призначені для тримання осіб, затриманих в адміністративному порядку Адміністрації Державної прикордонної служби України, а також місця попереднього затримання Міністерства внутрішніх справ України. Хоча ця позиція Генеральної прокуратури України і суперечить буквальному терміну, вжитому Законом України «Про прокуратуру» 2014 року, проте це той випадок, коли принцип верховенства права дозволяє розширено тлумачити норму закону щодо прав особи. Тому пропонуємо унести до Закону України «Про прокуратуру» 2014 року редакційні зміни, зазначивши про четверту функцію прокуратури так: нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи людини та внести відповідні зміни до статті 26 закону та його прикінцевих положень.

Отже, ця функція прокуратури передбачає два напрями:

- нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах;

- нагляд за додержанням законів при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи.

Аналіз напрямів прокурорського нагляду щодо здійснення примусового психіатричного лікування дозволяє віднести таку діяльність прокуратури до обох складових зазначеної функції прокуратури, адже примусові заходи медичного характеру нале-

жать до судових рішень у кримінальних справах, а інші форми примусового здійснення психіатричного обстеження чи лікування стосуються застосування інших заходів примусового характеру, що пов'язані з обмеженням особистої свободи людини. Цей висновок має ознаки наукової новизни з позицій того, що консервативна прокурорська практика прокурорського нагляду засновується більшою мірою на сфері виконання судових рішень, тобто виконанні примусових заходів медичного характеру. Відмітимо, що такий підхід має бути модернізованим, адже первинним завданням прокуратури згідно Закону України «Про прокуратуру» 2014 року є захист прав і свобод людини, а розширене тлумачення примусового психіатричного лікування стосується передусім застосування так званих інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи. Додаткове обґрунтування розширення переліку об'єктів прокурорського нагляду надає віднесення методичних рекомендацій з цього виду нагляду за додержанням законів у Єдиній базі методичних документів до рубрики «Нагляд за додержанням законів при застосуванні примусових заходів», тобто це дозволяє широко охарактеризувати ці види об'єктів як усі заклади охорони здоров'я, у яких здійснюється примусове утримання осіб, яких охарактеризовано як такі, що потребують психіатричного лікування.

Для розуміння обмежень особистої свободи, які здійснюються у психіатричних закладах різного типу проведемо аналіз законодавства про надання психіатричної допомоги. Передусім зазначимо, що комплекс заходів з обстеження, профілактики, діагностики психічних розладів, лікування, нагляду, догляду та медико-соціальної реабілітації осіб, які страждають на психічні розлади охоплюється категорією психіатрична допомога [4].

Основними формами примусового надання психіатричної допомоги є надання амбулаторної та стаціонарної психіатричної допомоги. Кожний із цих видів психіатричної допомоги включає увесь комплекс її заходів, відмінності між ними полягають у тому, що стаціонарна психіатрична допо-

мога надається в стаціонарних умовах понад 24 години підряд [4].

З наведеного зробимо декілька узагальнень: амбулаторна психіатрична допомога за переліком заходів не відрізняється від стаціонарної, вона застосовується на строк до 24 годин або у декілька етапів без тривалості жодного з них понад добу.

Заходи як амбулаторної, так і стаціонарної допомоги обмежують особисту свободу, оскільки включають заходи примусу. Звернімо увагу на статтю 19 Закону України «Про психіатричну допомогу»: до примусових заходів медичного характеру належить надання амбулаторної психіатричної допомоги та стаціонарної при трьох типах нагляду (звичайному, посиленому, суворому) [4].

У цьому контексті доречно провести порівняння обмеження особистої свободи під час примусового надання психіатричної допомоги з іншими традиційними видами обмеження особистої свободи.

Так, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання 1998 року зазначає про те, що обмежують особисту свободу будь-яка форма арешту, затримання чи ув'язнення [5], а Факультативний протокол до неї 2006 року уточнює це поняття так, що позбавлення волі [у розумінні обмеження особистої свободи] означає будь-яку форму утримання під вартою чи тюремного ув'язнення або поміщення особи в державне чи приватне місце утримання під вартою, яке ця особа не має права залишити за власним бажанням, за наказом будь-якого судового, адміністративного чи іншого органу [6]. Наведене дозволяє національному превентивному механізму поділяти загальноприйнятий у Європі підхід «духу факультативного протоколу Конвенції проти катувань» (public or private custodial setting): місцем несвободи можна вважати будь-яке місце вимушеного перебування, в якому утримуються або потенційно можуть утримуватися люди за розпорядженням державного органу, за його вказівкою або з його відома чи мовчазної згоди, які не можуть залишити його за власною волею [7, с. 10].

Відмітимо також, що до традиційних об'єктів прокурорського нагляду, що здійсню-

ють обмеження особистої свободи, належать місця адміністративного затримання особи, які допускають утримання особи до 3 годин або навіть менше, що в порівнянні з добовою часовою межею примусової психіатричної допомоги є значно меншим обсягом часу.

Отже, в сенсі Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань, іншого законодавства України навіть амбулаторна психіатрична допомога, не кажучи вже про стаціонарну, охоплюється поняттям заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи.

Ст. 10 Закону України «Про психіатричну допомогу» зазначає, що психіатрична допомога надається психіатричними закладами всіх форм власності, а також лікарями-психіатрами за наявності ліцензії [4]. Примусова психіатрична допомога Отже, виходячи із попереднього формулювання про можливість обмеження особистої свободи під час навіть амбулаторного надання психіатричної допомоги, заслуговує розширення перелік об'єктів, які підлягають спеціальному прокурорському нагляду.

До видів примусового надання психіатричної допомоги для повнолітніх осіб належить також поміщення особи, яка страждає на психічний розлад, до психоневрологічного закладу для соціального захисту на підставі ст. 23 Закону України «Про психіатричну допомогу» [4]. Про можливість зловживання правами осіб, які поміщені до таких закладів, досить змістовно продемонстровано у матеріалах журналістського розслідування 2102 року [8].

Висновки

Отже, психіатрична допомога, амбулаторна чи стаціонарна, у державному, комунальному чи приватному психіатричному закладі є обмеженням права на свободу і особисту недоторканність. Вона має підлягати прокурорському нагляду, адже у сучасних умовах звужує права людини і їх захист прокуратурою.

Тому пропонується формулювання кола об'єктів нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи

АНОТАЦІЯ

Стаття розглядає шляхи удосконалення прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи. Пропонується розширити коло об'єктів прокурорського нагляду за обмеженням особистої свободи під час надання психіатричної допомоги у примусовому порядку.

громадян у частині примусового надання психіатричної допомоги у пунктах 3-6, 10 наказу Генерального прокурора України № 7гн від 12 квітня 2013 року застосовувати у такій редакції: психіатричні та психоневрологічні заклади незалежно від форм власності, які здійснюють надання психіатричної допомоги у примусовому порядку амбулаторно чи стаціонарно.

Таким чином, коло форм нагляду щодо обмеження особистої свободи у цій сфері розширюється на процес примусової госпіталізації до психіатричного закладу, перебування у психіатричному закладі та психоневрологічному закладі соціального захисту та інші заходи примусового характеру, що обмежують особисту свободу особи.

Відмітимо, що форми реалізації діяльності прокуратури щодо захисту прав особи при застосуванні примусового надання психіатричної допомоги стосуються не лише функції прокуратури з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Адже отримані під час цього матеріали та докази можуть бути реалізовані в контексті функції представництва інтересів особи або держави в суді.

Література

1. Методичні рекомендації щодо організації прокурорського нагляду за додержанням законів при застосуванні примусових заходів медичного характеру та проведенні стаціонарної судово-психіатричної експертизи особам, які тримаються під вартою / В.А. Горан, О.О. Карпенко, В.Д. Гураль та ін. – К.: Генеральна прокуратура України; Національна академія прокуратури України, 2013. – 30 с.

SUMMARY

The article considers ways of improving prosecution of supervising the execution of judgments and other enforcement measures that restrict human rights. It is proposed to expand the range of objects of Public Prosecutions when the provision of psychiatric care in compulsory order.

2. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (редакція наказу Генерального прокурора України від 24.03.2015 №7гн-2): Наказ Генерального прокурора України № 7гн від 12 квітня 2013 року [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102

3. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/print1390212845546304>

4. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1489-III [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1489-14/print1391705486422525>

5. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_085

6. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_f48

7. Місця несвободи в Україні / Д. О. Кобзін, А. М. Черноусов, С. В. Щербань та ін. – Х.: «ХІСД», 2013. – 224 с.

8. В Україні в психлікарнях процвітає рабство: Журналістське розслідування каналу 1+1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=YhMbSU21qkI> [Назва з екрану]